

MAGYAR TANKÖNYVVILÁG

HELYZETELEMZÉST, ÁTFOGÓ KÉPET ADNI OLYAN TÉMÁRÓL, közegről, amely a közelmúltban gyökeres változásokat élt át, és napjainkban is forrásban van, nem könnyű feladat. Mégis örömmel vállaltam ezt a munkát, mivel immár évtizedek óta foglalkozom a magyar tankönyvvüggyel, a változásoknak nemcsak szemlélője, hanem előmozdítója és aktív részese is lehettem.

A *Tankönyvkiadó* felelős szerkesztőjeként évről évre tetemes mennyiségű fejlesztési, változtatási javaslattal bombáztam a kiadó vezetőségét – teljesen eredménytelenül. Most már értem, hogy az akkori tankönyvkiadási szisztéma javíthatatlan volt, a teljes tankönyvrendszernek minden elemében meg kellett változnia ahhoz, hogy felzárkózzunk a fejlett világ szintjéhez. Örömmel konstatalem, hogy ez napjainkra bekövetkezett.

A változások lényege az alábbiakban foglalható össze. A monopolisztikus helyzetben lévő néhány állami mamutkiadó – elsősorban a Tankönyvkiadó – mellett, helyett, kisebb-nagyobb kiadók sokasága áll versenyben a tankönyvkiadásban.

A versenyszerű (tan)könyvkiadás óriási növekedést hozott minden tekintetben. Növekedett a választék (előfordul, hogy akár tucatnyi közül válogathatnak a használók), tetemesen megnőtt az immár szabadáras tankönyvek fogyasztói ára is. A verseny jótékony hatása megmutatkozik a könyvek tartalmi minőségén, küllemén. Ezt belső (tartalmi, feldolgozottsági) változatos, korszerű mozzanatok jelzik, a tantárgy-integrációs törekvésektől kezdve a munkáltató elemek okos alkalmazásáig, a számítógépes szedés adta gyors javítási lehetőségek kihasználásától a fóliás, tetszetős fedéllapig.

Naponta követem a magyar tankönyvpiac helyzetét, s alig merek hinni a szememnek. Olyan virágzó, gazdag választékot kínáló tankönyvpiacot teremtettek a merész vállalkozó kiadók, amelyről az elmúlt években, évtizedekben csak álmodozni tudtunk (irigyelvén a nyugati tankönyvpiacok produktumait). Bámulatos a kiadók frissessége, hiszen a szocialista tervgazdálkodásos időszak 3 éves (nem téves: három esztendő) tankönyv-születési ideje ma már hónapokra csökkent. Előfordul, hogy nyári események (mint például az olimpiai játékok) eredményeit „hozza” az ősszel megjelenő tankönyv.

A fentiekhez szükség volt a kiadói szféra teljes megújulására, és a nyomdaipar gyors fejlődésére is. Ezt még a szocialista időszakban megkezdték (a nyomdaipari rekonstrukcióval), azonban döntőbb és elsőbb volt ennél a privát világ vállalkozóinak megjelenése, ami a legújabb technikák alkalmazását is lehetővé tette.

Legkésőbb és legnagyobb ellentmondások közepette valósul meg (még mindig zajlik) a könyvterjesztés (benne a tankönyvterjesztés) átalakulása. Noha a kiadók egy része – elsősorban a tőkeerős, nagy kiadók – már ebben is nagy lépéseket tett, a legtöbb jogos panasz a terjesztéssel kapcsolatos.

A totális változást érzékelteti, ha összevetjük a 8–10 évvel ezelőtti tankönyvhelyzet jelenségeit a jelenlegivel. Ki ne emlékezne vissza az egykori, minden augusztus végén elhangzó nagy kérdésre: megjelent-e valamennyi tantárgyhoz az egyetlen tankönyv, vagy sem, hány tankönyv késik? A minőség alig került szóba, választék és választás föl sem merülhetett.

1994 szeptemberének első hetében mintegy 150 kiadó gazdag terméséből szerveztünk „kirakodóvásárt” az ELTE Markó utca épületében. (Ezt az év eleji vásárt hagyománnyá kívánjuk tenni.) A mintegy 1500 féle könyvújtonságból tetszésükre válogathatnak az érdeklődő pedagógusok, szülők, diákok. A következő év januárjában, amikor a tömeges tankönyvrendelés zajlik az iskolákban, azután érvényesíthetik az előzetes tapasztalatokat, „ismerkedést” az új (tan)könyvekkel.

A tankönyvválasztás a pedagógus joga (és kötelessége), az állam (minisztérium) és az önkormányzatok (megyék) ehhez különféle szolgáltatásaikkal csupán segítséget kötelesek nyújtani, de nem szólhatnak bele.

Ha 8–10 esztendővel ezelőtt azt mondja valaki, hogy egyetlen vidéki városka három kiadója, nevezetesen Celldömölk *Apáczai*, *Módszertani* és *Pauz* kiadója komoly versenytársa lesz a Tankönyvkiadónak, vagy kinevetik, vagy elmeállapotát vizsgáltatják, vagy provokátornak vélik. Ha akkor valaki azt hirdeti, hogy tanítsunk külföldi nyelvkönyvekből angolt, németet vagy netán japán nyelvet, bizonyára „gyanús” elemként kezelik az illetőt. Ma már természetes a vidéki kiadók jelenléte, a külföldi tankönyvek használata.

A szocializmus négy évtizedében mindössze 16 állami mamutkiadó működött, valamennyi a fővárosban; jelenleg mintegy 1500 kiadó rendelkezik cégbíróági bejegyzéssel. Az egyetlen Tankönyvkiadó és a szakképzésben néhány segítőtársa adott ki csupán tankönyveket, ma mintegy 200–250-en próbálnak szerencsét.

A magyar könyvkiadás a rendszerváltás idején két segítő minta alapján tudott ilyen gyorsan kibontakozni. Az emberek már a 70–80-as években kijuthattak Európa fejlett országaiba, ahol a tankönyvkiadás terén is láthatták a nyugati mintákat. Sokan már évekkel korábban elkezdtünk álmodozni egy egyszer már Magyarországon is megvalósult, aztán elfelejtett virágzó, gazdag tankönyvválasztékról. Másrészt a magyar múlt, a dualizmus korának virágzó tankönyvkiadása, a Horthy-rendszerben is tovább élő szerényebb tankönyvválaszték emléke kínálta a mintát azoknak, akik terveket szövögettek ezen a területen.

E két tápláló „gyökér”-minta megérdemel még néhány szót. Jómagam a hetvenes évek elején olvastam az *Élet és Irodalomban*, hogy külföldön, például Franciaországban a tanárok és diákok több, olykor tucatnyi tankönyv közül választhatnak. Ez a hír felvillanyozott, tájékozódtam: valóban így van ez Európa-szerte. Egyszer s mindenkorra a többkönyvűség lelkes híve lettem. Nem is szükséges magyarázkod-

nom: aki az elmúlt egy-tankönyvűség sivárságában valaha is rátekintett a nyugati tankönyv-paradicsomra, bizonyára átérezte ugyanezt. Remélni sem mertem, hogy egyszer idehaza is megvalósulhat ez az álom. A magyar múlt, a tankönyvtörténet tanulmányozása azt a halvány reményt élesztette bennem, hogy ha egyszer ilyen virágzó tankönyvvilág volt Magyarországon, hátha újra eljön a pillanat, amikor ismét felzárkózunk Európához iskoláinkkal, így tankönyveinkkel is.

Hogy milyen virágzóan gazdag is volt az egykori – elsősorban a dualizmuskori – magyar tankönyvvilág, annak bemutatása külön tanulmányt érdemelne. Itt csupán annyit említek meg, hogy szinte minden nagyobb városunk rendelkezett tankönyvkiadó nyomdával, kiadó könyvkereskedőházzal Soprontól Brassóig, Pozsonytól Eszékiig, Debrecentől Nagyszombatig. Sopron, Szombathely, Esztergom, Pápa, Veszprém, Székesfehérvár, Kaposvár, Eszék, Szabadka, Kecskemét, Komárom, Pozsony, Besztercebánya, Kassa, Debrecen, Sárospatak, Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó, Arad, Temesvár, Szeged és több más városunk – Budapestről nem is beszélve – több könyvkiadóval büszkélkedhetett.

A kiadók ontották a magyar, német, román, szerb, szlovák és jiddis nyelvű tanító könyveket. A két világháború, noha erősen korlátozta, sem tudta megszüntetni őket. Természetes volt, hogy a Hajdúság református iskoláiban debreceni, a Kunszágban kecskeméti kiadású olvasókönyvekből, tankönyvekből tanulnak a diákok. Az iskolafenntartó – és így tankönyvkiadó – felekezetek igyekeztek a népesség közelébe telepíteni nyomdáikat, kiadói műhelyeiket; a régi Magyarország volt a bölcsője a román, szlovák, ruszin népiskolai könyvsorozatoknak is.

A második világháborút még túlélte néhány romos magánkiadó, az 1948–49-es államosítási kampányt azonban már egyikük sem. Kialudtak a vidéki könyvkiadók fényei, s a szocializmus négy évtizedében csupán 16 állami „termelhetett”, valamennyi a fővárosban! A tankönyvkiadás zömében a Tankönyvkiadóban folyt, a szakmai tankönyvek kiadásában rajta kívül a *Műszaki*, a *Medicina*, a *Mezőgazdasági*, a *Közgazdasági és Jogi* kiadó vehetett csupán részt. Sokan azt gondolták, ez mindig így is marad.

A nyolcvanas évek végén kezdett megbomlani ez az áldatlan helyzet. Ahogy az oktatásban is „jégtörő”, nagy kísérletek kezdődtek (a szentlőrinci, a Zsolnai-féle stb.), a könyvkiadásban is felütötték fejüket a kis, egyelőre intézményi, köztük vidéki kiadók. Jelentős szerepet játszottak ebben a folyamatban a megyei pedagógiai központok, ahol a szellemi megújulás, oktatásügyi innováció és a kiadási kísérletek párhuzamosan, egymást kiegészítve folytak.

Az évtized fordulójára egyszerre omlottak össze a gazdasági, jogi és oktatáspolitikai korlátok, amelyek addig visszafogták a tantervek és tankönyvek szabad virágzását, versenyét. Ahogy a Magyar Köztársaság Alkotmánya biztosította a szabad vállalkozás jogát, úgy fordultak az alacsonyabb jogi szabályozók a vállalkozások támogatására, ösztönzésére. Születőben voltak az oktatási törvények is, fölsejlett, hogy a leendő Nemzeti Alaptanterv pluralista tantervválasztékot, többkönyves tankönyvvilágot tesz lehetővé.

Am a kiadói vállalkozások „megelőzték korukat”. Mire felvirradt a tankönyvi szabadság napja, már ott sorakoztak a könyvesboltokban a legkülönbözőbb oktatási segédletek, tankönyvek. (Erre bátorítást adott a múlt rendszer végén több párhuzamos olvasókönyv-sorozat, néhány alternatív tankönyvváltozat engedélyezése.)

A tankönyvpiac főhősei: a kiadók

A kiadóról kell először is szólnom, hiszen az ő vállalkozókedvük, munkájuk eredménye az a sok szép, színvonalas iskoláskönyv, amelyben napjainkban nem könnyű válogatni, még eligazodni sem.

Jelenleg mintegy kétszázötven kisebb-nagyobb kiadó igyekszik iskolai használatra szánt könyveket, eszközöket kiadni. Ebből hatvanan már eljutottak a célegyenesig, vagyis hogy az illetékes miniszter (többnyire a művelődési és közoktatási tárca vezetője) által jóváhagyott, tankönyvvé nyilvánított könyvük felkerüljön a minden iskolába eljutó *tankönyvjegyzékbe*; és további több tucatnyian kísérlik meg ezt a közeljövőben. Mások megelégszenek a tankönyvvé nem nyilvánítható segédletek, szakirodalmi munkák, szöveggyűjtemények és ajánlott irodalmi (történelmi) olvasmányok kiadásával, s nem kívánnak tankönyvkiadókká válni. Akadnak, akik könyvet és folyóiratokat; mások könyvet és audio-vizuális eszközöket kínálnak. A Tankönyvkiadó – napjainkban Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. – monopolisztikus helyzete már a múlté, kiemelkedő szerepe, termelési kapacitása azonban még mindig a legfontosabb tankönyvkiadóvá teszi. De tekintsük át szisztematikusan a kiadókat.

A korábbi nagy kiadók utódai

Csaknem mind a 16 nagy állami kiadó jogutódja napjainkban is működik, többségük „megcélozza” az iskolai oktatást. Így a Nemzeti Tankönyvkiadó mellett az *Akadémiai Kiadó* elsősorban szótáraival, lexikonjaival és tudományos munkáival; a *Corvina* színvonalas művészeti összefoglalóival, albumaival; a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó a felsőoktatásban nélkülözhetetlen szakkönyveivel; a Medicina egészségügyi munkáival; a Mezőgazdasági Kiadó több jogutódja mezőgazdasági, élelmiszeripari és más szakkönyveivel; a Műszaki Könyvkiadó sem csupán műszaki (tan)könyveivel; a *Cartographia* térképeivel, iskolai atlaszaival; az *Európa* és a *Móra* ifjúsági, ajánlott olvasmányaival, szépirodalmi művekkel... A *Gondolat*, a *Magvető*, a *Kossuth* kiadó még keresi helyét, szerepét, ennek jele – többek között –, hogy az utóbbi nemrég adott ki egy nagyon jól fogadott német nyelvkönyvet (hanganyaggal); a *Gondolat* az éledő filozófiaoktatásra figyelt fel; míg a *Szépirodalmi* – ha újraéled – nyilván az irodalomoktatást segítené legszívesebben... E valamikori mamutkiadók napjainkra alaposan megkarcsúsodtak, átalakultak, privatizálódtak (ez utóbbi alól kivétel a Nemzeti Tankönyvkiadó), profilt változtattak. (Ennek köszönhető, hogy pl. a Műszaki Könyvkiadó szívesen vállalkozik történelmi, földrajzi munkák kiadására, amelyre korábban aligha nyílt volna lehetősége!)

Az egykori állami kiadók tehát annak ellenére élnek, némelyek virulnak is, hogy számos vetélytárs, versenytárs született körülöttük. Szerepük – gondoljunk csak a Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyveire, vagy az Akadémiai Kiadó szótáraitra, lexikonjaira, illetve a Cartographia-Navigator atlaszaira – nélkülözhetetlen az iskolai oktatásban.

Intézményekhez kapcsolódó kiadók

Egyházak kiadói, mint a *Szent István Társulat*, a *Szent Gellért*, a *Bencés*, a *Kálvin* kiadó, az *Egyházforum*, az *Evangelikus Sajtóosztály* mint kiadó stb.

Iskolák, főiskolák, egyetemek kiadói. Ilyen – többek között – az Alternatív Közgazdasági Gimnázium AKG Kiadója, a Németh László Gimnázium, a Hunfalvy, a Budapesti Közgazdasági Egyetem *Aula* kiadója, a JATE Kiadó, a pécsi JPTE kiadója, avagy a debreceni Tócoskerti Általános Iskola, a győri Gárdonyi Géza Általános Iskola – mint (tan)könyvkiadó.

Egyéb intézményekhez kapcsolódó kiadók: az Oktatáskutató Intézet *Educatio* kiadója, az OPKM kiadói műhelye, a *Műzsák* Közművelődési Kiadó, a *Könyvtárellátó* kiadói (Könyvtárellátó, Téka), a művelődési házak, mozgalmak kiadói, például a *Körlánc*, a *Hatágú Síp*, a *Magyar Szakszövetség*, az *Aqua*, a *Föld Napja* – mint kiadó.

Megyei pedagógiai intézetek, a Fővárosi Pedagógiai Intézet kiadói részlege. Csaknem mindegyik megyei intézet (kabinet) megpróbálkozott iskolai könyvek kiadásával, némelyik sikeresen. Így – többek között – a Baranya, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Komárom-Esztergom, Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kabinetjei. Az egyes megyei kiadványok – például nemzetiségi füzetek – hézagpótló jelentőségűek. Helytörténeti olvasókönyveket, feldolgozásokat pedig nem is vállalna más, mint a lokálpatrióta szerepét betöltő megyei központok.

Privát kiadói vállalkozások

Talán legérdekesebb, leginkább szaporodó színfoltjai iskolai könyvkiadásunknak a privát vállalkozások. Közöttük régi kiadók feltámadása: a *Cserépfalvi*, a *Püski*, a *Korda*, a *Kner* Nyomda-kiadó jól ismert, jó csengésű nevek a múltból; vadonatúj vállalkozások: a legjelentősebbek, legnagyobbak a celldömölki Apáczai, Módszertani és Pauz; a szegedi *Mozaik*; a székesfehérvári *Lexika* Tankönyvkiadó; a budapesti *Calibra*, *Ikva*, *Holnap*, *Korona*, *Trezor*, *Terraprint* kiadók. Felsorolni is lehetetlen valamennyit, csupán annyit jegyzek meg, jobbnál jobb. Ki gondolná például, hogy az általános iskolákban minden ötödik könyv az Apáczai Kiadótól? Több olyan kis kiadó is létesült, amely egyedül tulajdonosa munkáit hivatott kiadni. Ilyen például a *Ro-Ka*, a Romankovics-féle tankönyvek kiadója; az *Oltalom* (Lovász Gabriella tankönyveinek kiadója), a szuhakállói *Szeptember* Kiadó (Csorba Piroska műveinek tolmácsolója); a *Magiszter 93*, a Lelki egészségtan köteteinek gondozója.

Vegyes érdekeltségű és profilú kiadók

Külföldi-magyar vegyesvállalatok, illetve külföldi kiadók magyarországi fiókjai: többek között a Magyar *MacMillan*, az *Oxford University Press*, a *Longman*, az *Integraprojekt*, a *Springer Hungarica*, a *Passage-Venezia* stb.

Kiadók, amelyek a könyvkiadáson kívül mással is foglalkoznak. Ilyen például az *Auktor*, a KOTK, az *Echo* (korábban OTTÉV), a *Typotex*, az *Aqua*, az *ÉTK*, a *Pro Lingua*.

A tankönyvpiac kínálata

A tankönyvpiac a jelenlegi tankönyvhelyzet modellje, ahol kínálat és kereslet egyensúlya alapján zajlik az iskolai könyvkiadás és -terjesztés. Azt szeretnénk, ha félévkezdések idején jól érzékelhető valóságként jelenne meg a tankönyvvilág színes és változatos palettája. Ezért szervezzük meg az augusztus végi, szeptember eleji nagy kirakodóvásárt, ahol az érdeklődők kellő áttekintés mellett árengedménnyel juthatnak új könyvekhez, tankönyvekhez.

Ismét a tipizálás módszeréhez kell folyamodnom, hiszen oly mértékű és sokszínű a kínálat, hogy csoportosítás nélkül nem látnánk át. A könyvek *jellege, műfaja* szerint a következő típusok jelennek meg:

Tankönyvek, vagyis tantárgyakhoz kötődő, az illetékes miniszter által tankönyvvé nyilvánított, így a hivatalos tankönyvjegyzékbe kerülő könyvek. (Tömörség, didaktikai feldolgozottság, módszertani kultúra, szemléltetés stb. jellemzi ezeket.)

Segédletek, vagyis olyan oktató könyvek, amelyek elősorban a diákok számára készülnek, mégsem válhatnak tankönyvvé, mert műfajuk más. Ide tartoznak a szöveggyűjtemények, példatárak, térképek, feladatlapok.

A tanulást, tanítást *segítő könyvek*, amelyek olyan többletet adnak, vagy olyan speciális ismeretet, amely nem minden tanuló számára „megemészthető”. Elsősorban a tanároknak készült. Ide tartoznak a különféle továbbtanulási, felvételi felkészítők, vizsgatétel-kidolgozások, a tanári kézikönyvek, szakirodalmi munkák, ajánlott olvasmányok, albumok, lexikonok stb. Ez a kategória az, amely a legdinamikusabban gyarapodik, választéka talán a leggazdagabb, egyúttal a legdrágább könyveket foglalja magában. Ide „menekítjük” azokat a hasznos, színvonalas szép könyveket, amelyek ugyan nem válhatnak tankönyvvé, hiszen nem is annak készültek, mégis jól használhatók az iskolai vagy magántanításban, otthoni tanulásban. Elsősorban a tanári munka színvonalát erősíthetik, színezhetik.

Más csoportosítás szerint a tankönyveken, segédleteken és az egyéb kategórián belül is vannak: közismereti (tan)könyvek, iskolai könyvek (jelenleg mintegy 1500 féle); szakismereti könyvek (2500 féle); a felsőoktatásban használatos jegyzetek, (tan)könyvek (számuk 10.000 körül mozog); vegyes használatú könyvek (mennyiségük nehezen becsülhető meg).

A közismereti (tan)könyveken belül jól elkülöníthetők a következők: általános iskolai (tan)könyvek; középiskolai közismereti könyvek, vagyis az úgynevezett köz-

ismereti tantárgyak könyvei (néha nehéz meghatározni, hol a határ a közismereti és szakképzési tantárgyak, tananyagok között); nemzetiségi tankönyvek és kéttan-nyelvű iskolák idegen nyelvű tankönyvei (e kis populációnak szánt, tehát alacsony példányszámú könyvek meglehetősen drágák, ezért fokozott állami támogatásra szorulnak, ezt meg is kapják); gyógypedagógiai könyvek, vagyis a kisegítő osztályok, értelmi, látási, hallási fogyatékosok, a speciális iskolák tankönyvei (sajátos módszerekkel, többnyire profi módon elkészítve, ugyanakkor szintén drágán, állami támogatást igényelve jelennek meg ezek a könyvek); hittankönyvek különféle felekezerű tanulók számára; tanfolyamok, zeneiskolák tankönyvei, kottái.

A szakképzés tankönyveinek további csoportosítása (a szakágazatokon túl): a szakközépiskolák tankönyvei; a technikusképzés könyvei; szakmunkástanulók szakképzési tankönyvei; több iskolatípusban is használható szakismereti könyvek (például gazdasági vagy vállalkozási alapismeretek, a barkácsolás, kertgondozás könyvei); tanfolyamok könyvei (zeneiskolák, tanfolyamok könyv- és kottaanyaga.)

A felsőoktatásban számos csoportosítási lehetőség kínálkozik. A legismertebb megkülönböztetés: jegyzetek és tankönyvek: tankönyvek és kiegészítő könyvek. A jegyzet nem végleges, kéziratként kibocsátott, általában egyszerű kivitelezésű munka. Az egyetemi, főiskolai tankönyv már gondosabb, teljes kifejtést, tartós kivitelezést, gyakoribb használatot feltételez. Nyilvánvaló, hogy a felsőoktatásban is használatosak, sőt, elterjedtebbek a szakkönyvek, tudományos munkák, atlaszok, szótárak, lexikonok stb.

Természetesen sok más egyéb kategorizálás, csoportosítás is lehetséges. Például, hogy egy tankönyv sorozat, tankönyvcsalád tagja-e, avagy szóló mű. A tankönyvet jóváhagyók és használók előnyben részesítik a sorozat tagjait, hiszen így biztosítható, hogy azonos módszerrel dolgozzanak évekig. A tankönyvcsalád olyan elválaszthatatlan kiadványtagokat egyesít magában, amelyek egymás nélkül nehezen „boldogulnak”, egymást egészítik ki. Az alaptankönyv szerepe az ismeretek rendszerezett összefoglalása, átadása (tehát az információs szerepkör); a munkafüzeté, feladatgyűjteményé a transzformáció (gyakoroltatás, alkalmazás), illetve visszacsatolás.

Más kategorizálás, tipizálás szerint a tankönyvek lehetnek leíró, szemléltető, leíró-magyarázó, munkáltató, programozott típusúak. Létezik egyféle lexikonszerű tankönyvféleség is, egyik kutatónk az ún. annotált tankönyv bevezetését szorgalmazza.

A tankönyvtengerben a legtöbb belső fejlesztésű, hazai munka. Egy részük kísérleti stádiumban (példányszám) van még. Tankönyveink bizonyos hányada – első sorban a nyelvkönyvek – külföldi termék. Esetenként mód van a külföldi könyv változatlan átvételére (például Oxford-nyelvkönyvek), máskor hazai adaptációjára van szükség (például műszaki tankönyvek a Westermanntól). Ezidőtájt káprázatosan gazdag, sokrétű és színes a magyar tankönyvkínálat.

A keresletről

Minden piacon akkor van egyensúly, ha a kínálathoz megfelelő kereslet is társul. A kereslet meghatározói a pedagógusok, ők választják a tankönyveket. Nincs igazuk azoknak, akik azt állítják, hogy a pedagógusok nem érdeklődnek, a megszokotthoz ragaszkodnak, nem fogékonyak az újdonságok iránt. Kétségtelen, hogy sok pedagógusban – és még inkább igazgatóban – megvan a „félsz” az újdonságoktól, a kényelemszeretet szülte ragaszkodás a megszokotthoz. Mégis, összességében egyensúlyban van az óriási kínálat és a kereslet. Ezt a következő tények jelzik.

A könyvek hatalmas mennyisége fogy el, kerül felhasználásra az iskolákban. A kiadók többsége megél, csupán 5–6 kiadói vállalkozás ment csődbe az elmúlt 4 év alatt. Ez igen jó arány.

A pedagógusok nagy tömege látogat el a különféle tankönyvbemutató rendezvényekre, igényli a tankönyvi bemutatóhelyek működtetését, várja az újabb és újabb információkat a tankönyvekről. Ilyen hasznos információ a hivatalos tankönyvjegyzékek mellett az Ipszilon Kiadó *Tankönyvpiac* című annotált bibliográfiája. A *Köznevelés* tankönyvi mellékletei, és számos folyóirat tankönyv-, könyvrecenziórovata segít az információk továbbításában.

A tankönyvhasználók év eleji kampány (vásár) alkalmával és év közben is folyamatosan érdeklődnek az újdonságok iránt. A megrendelések is jelzik, hogy nem szórvány vásárlásokról, hanem tömeges átállásról, újdonságkeresésről van szó. Így terjednek hatalmas mennyiségben az Apáczai vagy a Mozaik Kiadó (tan)könyvei.

Más kérdés, hogy mennyire fizetőképese a kereslet; van-e a pedagógusoknak (iskoláknak), tanulóknak, szülőknek elegendő pénzük, hogy megvásárolhassák a könyv-újdonságokat is (netán egyszerre több könyvből tanuljanak, tanítsanak)? Szűkös esztendőket élünk. De reményeink vannak, és erre tények jogosítanak fel. Ezekből sorolok néhányat:

Az 2004/91-es kormányhatározat szerint eddig a kiadók számára juttatott tankönyvdotáció a fogyasztókhoz, iskolákhoz fejkvóta formájában eljutó ártámogatás alakul át. Ezáltal nem a termelőt, hanem a fogyasztót segíti az állam, a termelőt tehát a fogyasztók szabályozzák, készítetik piacképes termékek előállítására.

A magyarországi központi (minisztériumi) fejkvóta az egyetemisták esetében megközelíti az európai átlagot, ami félévente 2000 forint; általános és középiskolások esetén ennek mintegy fele egy tanévben. Ez még kevés, de reményünk lehet arra, hogy fokozatosan és folyamatosan emelkedik.

Az önkormányzatok és más helyi szervek is hozzájárulnak a tankönyvvásárláshoz, kiegészítik az állami (minisztériumi) támogatást. E mozzanat hátulütője az, hogy a gazdag körzetek, települések nyilván többet, a szegények pedig kevesebbet tudnak erre fordítani, így akadnak hátrányos helyzetű régiók, iskolák.

A legszegényebb rétegek, családok, egyének segítésére maguk a kiadók is adományoznak ajándék tankönyvcsomagokat, ez a valamikor igen jól működő megoldás ismét terjedőben van.

A minisztérium ismételten tett a fentiekhez hasonló lépéseket, vagyis forrást biztosított a hátrányos helyzetű iskolák, tanulók részére. Az MKM 1993. évi pályázati akciója során mintegy 100 könyvújdonság jutott az iskolákba, egyes esetekben feltámasztván a már-már megszűnt iskolai könyvtárakat. Az iskolai könyvtárak kapják meg azokat az ajándékkönyveket, amelyeket a kiadók – minisztériumi felvásárlás alapján – küldenek az iskoláknak. Ilyen módon mintegy 180 millió forintnyi értékben jutottak könyvhöz az elmúlt évben az általános és középiskolák, és kevesebbet az óvodák. A felsőoktatás könyvtárfejlesztésére világbanki támogatás „érlelődik”.

Kétségtelen, hogy szükség van további lépések megtételére is ahhoz, hogy a kínálat és kereslet összhangja még kiegyensúlyozottabb legyen. Ennek egyik áhított formája a könyvek újrahasznosítása a másodlagos tankönyvpiacon – azaz a tankönyvek antikváriumi árusítása.

A TANOSZ tevékenysége

Kétségtelen, hogy több más kérdésben is szükség van információ- és tapasztalatcsere-re, gyűjtésre, valamint az egymástól függetlenül dolgozó kiadók tevékenységének és a fogyasztók érdekeinek összehangolására is. Erre vállalkozott a cégbírószágon 1992-ben bejegyzett *Tankönyvesek Országos Szövetsége*, a TANOSZ.

A Tankönyvesek Országos Szövetsége a tankönyvkiadók, terjesztők, a tankönyvíró és -használó pedagógusok, a kritikusok és kritikai folyóiratok, könyvtárak és iskolák legnépesebb közös egyesülete. 1991 végi indulása óta megtízszereződött létszáma és tevékenysége egyaránt, napjainkban a több mint 500 fős tagságnak fele intézményi tag.

A TANOSZ tevékenységi körébe és eredményei közé tartoznak – többek között – a következők.

A TANOSZ összefogja a tankönyvvilág valamennyi – olykor éppenséggel ellentétes – területének képviselőit, elősegíti a párbeszédet, az információáramlást. Mióta nincs központi kiadói tervegyeztetés, erre – a kiadók saját érdekében is – nagy szükség van.

A tankönyvpiacon fejleményéről, termékeiről az érdeklődőknek ad híreket a TANOSZ. Egyrészt olyan könyvjegyzéket csatol a minisztériumi hivatalos tankönyvjegyzékhez, amelyben az oktatást segítő könyveket foglalja össze, másrészt különféle folyóiratokban tesz közzé hasonló, rövidebb címjegyzékeket. Időről időre kiállításokon, konferenciákon és vásárokon mutatják be könyvválasztékukat.

A TANOSZ évről évre országos (kétévente összmagyar, illetve nemzetközi) tankönyvi konferenciákat szervez. Legutóbb 1992-ben, Európátság – magyarság – tankönyvek címmel tartott ilyen tanácskozást, ennek előadásaiából néhány napvilágot látott az *Új Pedagógiai Szemle* hasábjain. (1993/4.szám)

A konferenciákat kiállítás és vásár kíséri. A legfontosabb a tanévnyitáskor tartott kirakodóvásár, amelyet állandó helyszínen, az ELTE TFK Markó utcai épületében kívánunk szervezni, s e rendezvényből hagyományt csinálni.

A TANOSZ 21 állandó tankönyvi bemutatóhelyet is összefog. Ezek többsége megyei pedagógiai intézetekben működik, kisebb hányaduk főiskolákon, művelődési központokban kapott helyet. Az állandó bemutatóhelyeket egész tanévben látogathatják a pedagógusok. Tankönyvmegrendelés idején információs összejöveteleket tartanak. A bemutatóhelyek egy részében (vagy mellett) árusítóhely (tanáruda) is működik. A legnagyobb tankönyvgyűjtemény az Országos Pedagógia Könyvtár és Múzeum (OPKM) Tankönyvtárában található. (Bp., XI. Tornavár u. 14–20.) A naponta nyitva tartó gyűjtemény (mintegy 100.000 kötetes archívummal és kb. 5.000 kötetes novum-tárral) Közép-Európa legnagyobb könyvtára. Gyűjtési köre egyébként az összmagyarság magyar nyelvű tankönyveire is kiterjed, tehát megtalálhatók polcain a Romániában, Pozsonyban és Újvidéken (Eszéken) kiadott ilyen könyvek is.

A TANOSZ nagy gondot fordít a tankönyvek fogadtatásának és használhatóságának vizsgálatára. Ezt pl. az ún. tankönyvi tetszésdíj létesítésével valósítja meg. A diákvélemények alapján kapják meg a tankönyvek ezt a címet, amit a kiadók már következő kiadásukon feltüntetnek.

A különféle tetszésvizsgálatok, tankönyvkötés sorába tartozik egy most kifejlesztett teszteléses módszer. 4 „mezőben” 25–25 kérdést tesz fel, minden kérdésre 0–4 pontot lehet szerezni, így maximum 400 pontot kaphat egy könyv. A „mezők” a következők: tartalmi-szakmai, tudományos kérdések; pedagógia-pszichológiai szempontok; nyelvi-kommunikációs követelmények; kivitelezési paraméterek.

E teszt részletezése külön tanulmányt érdemel, kipróbálása 50 szakmai tankönyvön megtörtént, tervét már publikáltam (*Szakképzési Szemle 1991/1*), további eredményeiről is igyekszem tájékoztatást adni. A teszt és a véleménykutatás alapján tervezzük a *Kiváló tankönyv* cím létesítését, amelyet szakmai kérdések és a használók véleménye alapján ítélne oda a TANOSZ. A díjat a *Jó Tankönyvért Alapítvány* állja. A Jó Tankönyvért Alapítványt 1992-ben hoztuk létre. Eddig igen szolid, jóformán öfenntartó tevékenységet fejtett ki alapítványunk, 1994 második felében igyekszünk több pénzt „toborozni”. A hozzájárulások leírhatósága az adóalapból bizonyára segít „feltöltésében”.

Végül – de nem utolsósorban – a TANOSZ és a Nemzeti Szakképzési Intézet közös védnöksége, fenntartása alatt, e két intézmény közös színhelye (Bp. VIII. Berzsenyi u. 6. fszt. 19.) működik a Tankönyvi Tanácsadó és Információs szolgáltatás (rövidítve TANTI). Itt a következő tanácsokhoz, információkhoz juthatnak a hozzánk forduló: tankönyvelméleti tanulmányok, fordítások, dokumentumok anyagai (mintegy 300 féle van készletünkben); kiadók, nyomdák, terjesztők címlistája, adatai; tankönyvesek és egyéb segédletek, iskolai könyvek címlistái (esetleg) példányai; nyomdai munkálatok, propagandaszolgáltatások közvetítése; kéziratok börzéje; munkaerő-közvetítés (az intézmények és a vállalkozó munkaerő összeho-

zása); véleményadás, lektorálás; recenziók írása a könyvújdonságokról. Ez utóbbiak érdekében recenziós klubot létesítettünk, ahol egymásra találhatnak a könyvek és tollforgató emberek, hogy idejében és bőségesen hírt adjanak az új tankönyvekről, kiadókról.

A TANOSZ dédelgetett tervei között szerepel a *Tankönyvvilág* című folyóirat létrehozása, amely közvetítené mindezeket a híreket, részletesebb tájékoztatást nyújtana a tankönyvi jóváhagyás folyamatáról, eredményeiről. Kritikai rovata górcső alá venné az új termést, eligazítást nyújtana az érdeklődő pedagógusoknak, iskoláknak. E periodika föl vállalna praktikus, hasznos ismereteket, ismertetéseket, és igényes, összehasonlító elemzéseket. Az összehasonlító elemzések lehetőséget adnának a múltbéli és külföldi minták bemutatására. Sok régi adósságot törleszthetnénk, szüntethetnénk meg ezzel a periodikával, amelynek próbaszáma valószínűleg 1994 végén lát napvilágot – s jut el minden iskolába.

Addig mintegy harminc különféle folyóirat segíti munkánkat, ad lehetőséget arra, hogy időről időre terjedelmesebb publikációkban is hírt adjunk a magyar tankönyvkínálat alakulásáról.

További nélkülözhetetlen tudnivalók

A tankönyvjóváhagyás az új oktatási törvények és tankönyvi rendeletek értelmében továbbra is az illetékes miniszterek – elsősorban a kultuszminiszter – kompetenciája maradt. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezetőjét segíti a nemrég létrehozott Országos Köznevelési Tanács (OKNT), amelynek szerves része a Tanterv, Tankönyv és Taneszköz Tanács. E tanács széles körű szakértői gárdával dolgozik. A Munkaügyi Minisztérium is létrehozta a Szakképzési Tankönyvi Tanácsot, amely elsősorban a MüM által gondozott (jóváhagyott) tankönyvek ügyében nyújt döntéselőképzítő szakmai segítséget a tárcának, s ha igénylik, további tankönyvjóváhagyó szaktárcáknak is.

A tankönyvjóváhagyási procedúra most van kidolgozás alatt, a fent említett szakmai testületek közreműködésével. A procedúra lényege, hogy az előre rögzített szabályok és szempontok alapján történik a tankönyvvé, illetve iskolai segédletté nyilvánítás; a folyamat szakértők segítségével, a nyilvánosság előtt történik; az iskolai könyvek teljes rendszerét íveli át, vagyis a hivatalos tankönyvjegyzék a tankönyvek mellett a segédleteket is tartalmazza.

A tankönyvjegyzékeket készítő MKM Tankönyv és Taneszköz Főosztály révén a hivatalos (minisztériumi) tankönyvjegyzékek mellett évről évre napvilágot lát a TANOSZ azon könyvjegyzéke, amely a tankönyvvé vagy hivatalos iskolai segédletté nem nyilvánított, ám az iskolai oktatásban jól használható könyvek listáját közli.

Így a pedagógusok teljes körű információhoz juthatnak a tanulható, tanítható könyveket illetően. S ami nem mellékes előrelépés, e könyvjegyzékek évről évre korábban láttak napvilágot, így 1994-ben már január elején az iskolákba kerültek. Ezzel lehetővé vált egyrészt a pedagógusok (iskolák) megfontolt tankönyvválasztá-

sa, másrészt a kiadók számára maradt idő az igényelt tankönyvek megfelelő példányszámú előállításához.

Az MKM illetékeseinek kezdeményezésére floppy-lemezen is eljutnak a könyvcímek az iskolákba. Arra is van példa – például a Nemzeti Tankönyvkiadó részéről –, hogy egyes részletesebb könyvismertetések videokazettán kerüljenek a „választó” pedagógusok elé.

A magyar tankönyvügy akut – de megoldható – problémáinak felsorolásával zárom tanulmányomat. Milyen lépésekre van szükség a közeljövőben?

Lépten-nyomon fölmerül a körütekintő, tehát nemzetközi és történeti ismeretekkel, tudással is rendelkező *tankönyvelméleti*, tankönyvkutatói műhely hiánya. Évekkel ezelőtt olyan intézményközi műhelyt kezdeményeztünk, amely modellértékűnek bizonyult, s igen jól indult. Aztán úgy szűnt meg, hogy a tankönyvelmélet ügyét a Nemzeti Szakképzési Intézet karolta fel, de „hivatalosan” nem mondott le erről az Országos Közoktatási Intézet sőt az OPKM sem. Nem zárható ki, inkább megleően javasolható az egykori „intézményközi” megoldás, amely bővíthető is (ELTE TFK, MTA Szociológiai Intézete, Oktatáskutató Intézet stb.).

A tankönyvelmélet egyrészt a tankönyvfejlesztés megalapozásához szükséges, hiszen minden tevékenységnek hasznos az elvi-elméleti alapozás. Ugyanakkor égetően szükség volna tankönyvkövetésre, beválás-vizsgálatokra, szisztematikus és rendszeres tesztelésre. Ennek megoldásához ugyancsak a „hivatalos” tankönyvkutató csoport létrehozása vezet.

A tankönyvügy igen szerteágazó, ezért szükség volna a különféle területek közötti *információcserére, összehangolásra*, vagyis az információáramlás felgyorsítására. A TANOSZ ebben igyekszik jelentős szerepet vállalni, éppen ezért az eddigi „amattör” jellegét feladva profi szervezetté kíván válni, természetes szövetségben és össz-munkával a többi érdekelt szervezettel. Tankönyvek, könyvek, folyóiratok, tankönyvszerető pedagógusok – és kritikusok „testvériségéről” van szó.

A világbanki kölcsön segíthet a jelenlegi tőkehiányon, de más lépésekkel ösztönözni kellene a vállalkozókat, akik megrendelés nélkül, önerejükből hozták létre a magyar tankönyvpiacot. Olyan „apróságokra” gondolok, mint a rövid lejáratú (féléves), olcsó kamatú, áthidaló hitelek biztosítása, további pályázati lehetőségek a könyvszakmában, de mindenekelőtt a rugalmas szabályozás biztonsága.

A tankönyvjóváhagyást az 1/1994. (II. 3.) MKM rendelete szabályozza. A rendelet alapvetően jó kiindulópont, ám egyrészt nyitva hagyja a szakképzési tankönyvek jóváhagyási rendjét, másrészt egyoldalúan a már elkészült könyvekről beszél (tehát a már kész könyveket kel benyújtani tankönyvi jóváhagyásra). A tankönyves szervezetek egybehangzó véleménye és kérése, hogy korrektúrát, illetve – átmenetileg – kéziratot is be lehessen nyújtani jóváhagyásra. Ha ez a korrekció nem történik meg, félő, hogy a gazdagodó tankönyvpiaccon zavarok keletkeznek. A legsürgősebb feladat tehát az új tankönyvrendelet értelmezése, pontosítása.

KARLOVITZ JÁNOS